

נחום כהן / לילך חמו

על קבלת השם אלכסנדר לאונומסטיקון היהודי – דיון ראשוני

תאריכים

השם אלכסנדר, האונומסטיקון היהודי בימי בית שני, אלכסנדר הגדול, יוסף בן מתתיהו, שומרונים, יהודים, מקדונים, פרסים.

תקציר

המאמר שלפנינו מעלה דיון ראשוני בנושא מעניין ומאתגר, והוא קבלת השם אלכסנדר לאונומסטיקון היהודי בימי בית שני. בחלק התיאורטי נסקרים בקצרה מאגרי שמות שונים המבוססים על מקורות פפירולוגיים ואפיגרפיים. כן ימצאו כאן הקוראים התייחסות למגמות בקריאת שמות שהתפתחו בקרב עמים שונים בעולם העתיק ובכללם עם ישראל (הן בימי בית שני והן בעת החדשה). בהמשך עוסק המאמר בקצרה בדמותו של אלכסנדר הגדול ובדיון בנוגע לאימוץ שמות זרים ע"י יהודים בימי בית שני תוך התמקדות בשם אלכסנדר. משהובהר כי שם זה היה השכיח ביותר בין השמות הזרים שצורפו לאונומסטיקון היהודי בימי בית שני עובר המאמר לדון בסוגיית היחסים שהתפתחו בין מלך זה לבין היהודים, ובמקביל מופנה מבט לשיבוש הקשרים בינו לבין השומרונים. האם פגש אלכסנדר במשלחת של היהודים אשר באה לקראתו בעוברו בארץ ישראל בשנים 331-332 לפנה"ס? האם ביקר בירושלים והקריב קרבן בבית המקדש? מדוע נודעה חיבה כה רבה מצד היהודים לאלכסנדר? האם הרקע היה יחסו הטוב אליהם או הפגיעה בשומרונים, שנואי נפשם? ומצד המלך, האם נטה אלכסנדר חסד מיוחד ליהודים, או שהנדיבות אשר גילה כלפיהם לא חרגה משמעותית מיחסו הטוב לעמים הרבים, נתיני הפרסים, אשר נכנעו לפניו? עם שאלות אלו כמו גם עם אחרות מנסה המאמר להתמודד. בשלב זה התשובות הן חלקיות בלבד.

רקע כללי¹

תחום חקירת שמות מן העולם העתיק אינו חדש. כבר במאה התשע-עשרה החלו פפירולוגים ומלומדים אחרים שהתמחו בתולדות העת העתיקה באיסופם ומיונם השיטתי של שמות ממצרים ההלניסטית – רומית – ביזנטית. במהלך המאה העשרים היו חוקרים שהצביעו על תופעות שונות הקשורות לתהליכי קריאת שמות בקרב תושביה השונים של מצרים בתקופות שפורטו זה עתה. החוקרים שעסקו בבניית מאגרי המידע של השמות במצרים היו בין היתר:

Preisigke, Wessely, Calderini, Foraboschi.²

העיסוק בחקירת שמות היהודים בארץ-ישראל ובתפוצות בימי בית שני (בעיקר עד חתימת המשנה – 200 לספירה) החל עוד במאה התשע-עשרה וצבר תאוצה במהלך המאה העשרים עם פרסומם של מחקרים לא מעטים בתחום. חשוב לציין, כי דחיפה משמעותית לעניין תרמו מאגרי המידע הפפירולוגיים והאפיגרפיים שהתהוו בעקבות פרסום שפע של פפירוסים ממצרים וממקומות נוספים במזרח התיכון, וכן מחקר תעודות מדבר יהודה וחקר כתובות רבות שנתגלו באתרים שונים בארץ. מידע רב אצור במסמכים אלה. ממידע זה ניתן לדלות רבות על מגוון השמות, על שכיחותם ועל מנהגי קריאת שמות בתקופה הנדונה.³

¹ ברצוננו להודות לד"ר עזר כהנוב, ראש החוג ליהדות במכללה שקרא את המאמר במלואו והעיר הערות מועילות.

צוות הספרייה במכללה עשה כל מאמץ לאתר עבורנו ספרים ומאמרים שהיו דרושים לחקירת הנושא הנדון כאן, ועל כך אנו חבים לו את מיטב תודותינו. כל יתר הטעויות והלקויים שיימצאו במאמר זה הן שלנו בלבד.

² ראו

C. Wessely, *Karanis und Soknopaiou Nesos, Studien zur Geschichte antiker Kultur- und Personenverhältnisse* (Vienna 1902; repr. Milan 1975); F. Preisigke, *Namenbuch* (Heidelberg 1922; repr. Amsterdam 1967); D. Foraboschi, *Onomasticon alterum papyrologicum. Supplemento al Namenbuch di F. Preisigke* (Milan 1966); R. Calderini, "Ricerche sul doppio nome personale nell'Egitto greco-romano", *Aegyptus* 21 (1941) 221-60; idem. *Aegyptus* 22 (1942) 3-4.

³ לדוגמה נציין את המאמר הביבליוגרפי המקיף על המחקרים הפפירולוגיים בישראל שהתפרסמו במהלך המאה העשרים (עד שנות התשעים), אשר ערך אביגדור ציריקובר ואלכסנדר פוקס פרסמו קובץ של כל המסמכים העוסקים ביהודים אשר נזכרים בפפירוסים (בעיקר ממצרים) שהתפרסמו עד אמצע המאה העשרים,

M.I. Fikhman, "Papyrology in Israel: A Bibliography", *Scripta Classica Israelica* XIII (1994) 41-123.

ממאמרו של ס. וייטמן, אנו למדים כי היהודים בעת החדשה (המאמר מתייחס לשנים 1882-1980), כפי הנראה ככל קבוצה אתנית אחרת, יצרו נורמות של הענקת שמות לילדיהם שהושפעו מן המציאות שחיו בה ומתהליכים שנחשפו אליהם.⁴

סביר להניח, כי השמות שאימצו לעצמם היהודים בתקופת בית שני לאחר כיבוש הארץ בידי אלכסנדר הגדול נבחרו עפ"י מודל דומה. יחד עם זאת נראה שמעמדו של השם אלכסנדר גם בתוך תהליך זה היה ייחודי. במאמר שלפנינו נביא פרי ביכורים משלבי הראשונים של מחקר שאנו עורכים הבוחן היבטים שונים בכניסת שמו של אלכסנדר הגדול לאונומסטיקון (מאגר השמות) היהודי בימי בית שני, כולל תקופת המשנה והתלמוד.

עד כה נכתבו מספר מחקרים אודות היחסים שהתפתחו בין אלכסנדר ליהודים. מחקרים אלה בחנו יחסים אלה מהיבטים שונים. במאמרנו ייבחנו לראשונה קשרים אלה תוך הצבת תהליך כניסת שמו של המלך המקדוני לאונומסטיקון היהודי במרכז הדיון.

צ'ריקובר⁵ מעיר כי שני כוונים סותרים הכתיבו את בחירת השמות בידי היהודים בתקופות שונות: א המסורת הלאומית היהודית. ב הנטייה להידמות לעמים אחרים שבקרבתם ישבו (בין אלה ראוי לכלול גם שכנות קרובה, כפי שהיה המצב בארץ ישראל). לאור זאת שכיחותו של השם אלכסנדר בקרב היהודים בארץ אינה נראית כתופעה יוצאת דופן כל כך. יחד עם זאת, נראה כי החיבה שרחשו היהודים לשם זה חרגה מעבר לכללים שהוצבו למעלה, ועל כך ראוי לתת את הדעת.

.A. Tcherikover and A. Fuks, *Corpus Papyrorum Judaicarum* (Harvard 1957-64).
 חנה כותן ואחרים ערכו רשימה של כל הפפירוסים שנמצאו במזרח התיכון (מחוץ למצרים) H.M. Coton, W.E.H. Cockle and F.G.B. Miller, "The Papyrology of the Roman Near East; A Survey", *JRS* LXXXV (1995) 214-35. ולאחרונה הכינה טל אילן לקסיקון המכיל את שמות כל היהודים (נשים וגברים) בארץ-ישראל בימי הבית השני ועד חתימת המשנה. T. Ilan, *Lexicon of Jewish Names in Late Antiquity, Texts and Studies in Ancient Judaism* (Tübingen 2000), ולהלן: אילן, **לקסיקון (2000)**.
⁴ "שמות פרטיים כמדדים תרבותיים: מגמות בזהותם הלאומית של ישראלים, 1882-1980", **נקודת תצפית – תרבות וחברה בא"י** עורכת נ. גרץ, הוצ' או"פ 1988, 151-141.
⁵ א. צ'ריקובר, **היהודים במצרים בתקופה ההלניסטית רומית לאור הפפירולוגיה**, הוצ' מאגנס, ירושלים, תשכ"ג, עמ' 180. ולהלן: צ'ריקובר, **פפירולוגיה**.

מי היה אלכסנדר הגדול (256-323 לפנה"ס)?

נראה שמן הדין הוא לפתוח בפירוש שמו של אלכסנדר הגדול המורכב משתי מלים יווניות: ajnh'r - (aner) 'איש', והפועל ajlevxomai (alexomai) אשר תרגומו הוא – 'אני מגן'. מכאן שמשמעות השם היא: 'איש המגן', 'מגן הגברים' וכיוצא בזה. דמותו של מלך מקדוני זה ריתקה רבים כבר בעת העתיקה. בביוגרפיה שכתב על חייו אלכסנדר מצטט פלוטרכוס (מאה II-I לספירה, פילוסוף וביוגרף יווני) לא פחות מעשרים וארבעה מקורות שונים אשר עסקו בתולדותיה של אישיות זו.⁶ היקף לא שגרתי גם במושגים מודרניים. סוויטוניוס (סופר וביוגרף רומאי, בן תקופתו של פלוטרכוס, אך צעיר ממנו) מביא אנקדוטה בביוגרפיה שכתב על יוליוס קיסר לפיה, כאשר עשה שליטה של רומא לעתיד בספרד הדרומית כפקיד מטעם הממשלה הרומית ועבר על פני פסל של אלכסנדר בעיר גאדס, פרצה אנחה מפיו. סוויטוניוס מסביר, כי יוליוס קיסר מצר היה על כך שבגילו אלכסנדר הספיק לכבוש את כל העולם, בעוד הוא עדיין לא חולל מעשים שראויים להיזכר. כזה היה האיש בעיני יוונים ורומאים מאות שנים לאחר מותו.⁷ פלוטרכוס אמנם נעזר במקורות רבים לצורך כתיבת הביוגרפיה של אלכסנדר, אולם רוב היצירות הללו לא הגיעו לידינו. שרדו רק חמש גרסאות מלאות פחות או יותר מכל השפע הזה והן משל: דיאודורוס סיקולוס, פלוטרכוס, קורטיוס רופוס, אריאנוס ויוסטינוס.⁸ דמותו של אלכסנדר המשיכה לעניין ולקסוס לכותבים רבים, לחוקרים, לביוגרפים ולאחרים, גם בעת החדשה והתוצאה היא יבול רב של יצירות הדנות במלך זה מכל היבט אפשרי.⁹ נראה שדי במה שנאמר עד כאן לצורך היכרות חטופה עם אישיות רבת מעללים זו, ועתה נשוב לדיונו.

⁶ ראו J.R.. Hamilton, *Plutarch: Alexander, A Commentary* (Oxford 1969) p. xlix.
⁷ סוויטוניוס, בתוך **חיי שנים-עשר הקיסרים**, "יוליוס האלוהי", תרגום א. שור, הוצ' מסדה, תל-אביב תשי"ט, פרק 7.
⁸ לפירוט ודיון במקורות עתיקים ובביבליוגרפיה מודרנית על תולדות אלכסנדר ראו ד. גולן, **תולדות העולם ההלניסטי** הוצ' מאגנס. ירושלים תשמ"ז, עמ' 3-4.
⁹ נזכיר כאן רק שלוש יצירות בעברית. י. מודזייבסקי, **אלכסנדר מוקדון** הוצ' הדר, תל-אביב תשכ"ו (תרגום מצרפתית); גולן (הערה 8) עמ' 3-57; ב. שימרון, ר. צלניק, **תולדות התקופה ההלניסטית, יחידה 3 – אלכסנדר וכיבוש המזרח** הוצ' האוניברסיטה הפתוחה 1989. לביבליוגרפיה מקיפה של המחקרים והיצירות שחברו על אלכסנדר רק בין השנים 1970-1990 ראו

J. Carlsen, "Alexander the Great (1970-1990)" in *Alexander the Great, Reality and Myth* eds. J. Carlsen et al. (Rome 1993) pp.41-52 .

אימוץ שמות זרים ע"י היהודים בימי בית שני

נוהג שכיח בעולם העתיק הוא ששמותיהם של מפורסמים אומצו על ידי כלל הציבור. המצרים הקדמונים השתמשו בשמות אליהם כשמות פרטיים (שמות תיאופוריים), בנים: Horus, Souchos, ואחרים; לבנות: Triphis, Petetripis.¹⁰ היוונים הוסיפו לשמו המקורי של האל את המלה בן, (hios – uJiovc - ביוונית), כך שנוצר הרכב שפירושו בן האל: פוסידון – פוסידוניוס; אפולו – אפולוניוס; דיוניסוס – דיוניסיוס. תחת האימפריה הרומית התקבלו שמותיהם הידועים של הקיסרים האדריאנוס ומרקוס **אורליוס** אנטונינוס (קראקלה) כשמות פרטיים בקרב ההמונים. והיו שליטים שאף העניקו את שמותיהם לחודשי השנה – יוליוס קיסר - **יולי**; אוקטביאנוס אוגוסטוס – **אוגוסט**. גם בעת החדשה אנו עדים לתופעה דומה. ראו למשל השמות משה דיין, בגין, רבין ואחרים שהוענקו לילדים בדורנו.

הסטטיסטיקה כנראה מדברת בעד עצמה: טל אילן קיבצה את שמותיהם של כל היהודים המוכרים בשמותיהם מכיבוש הארץ בידי אלכסנדר הגדול ועד חתימת המשנה (332 לפנה"ס – 200 לספירה) – סך הכול 2826 שמות של גברים ונשים.¹¹ 831 שמות מבין קבוצה זו הם שמות המושפעים ממקור זר:¹² מביניהם 244 שמות יווניים, והם מתחלקים לשתי קבוצות: שמות עבריים מתורגמים ליוונית ושמות יווניים מקוריים. השם השכיח ביותר בשתי הקבוצות הוא – אלכסנדר (31 איש נשאו שם זה).¹³ זאת לעומת – יאסון 14 פעמים;¹⁴ אנטיפטרוס – 13,¹⁵ אריסטובולוס - 9.¹⁶ אם נצרף את הנתונים מן הפפירוסים היהודים במצרים נמצא שעדיין אלכסנדר היה שם שכיח – 7 פעמים, אמנם לעומת תלמי – 11 ויאסון – 9.¹⁷

רוב השמות היווניים שאימצו תחילה אנשי המעלה היהודים בימי בית שני ואחר כך גם אנשים מן השורה לא שרדו לאורך זמן ולא התקבלו בסופו של דבר למאגר השמות של

¹⁰ ראו D. Frankfurter, *Religion in Roman Egypt: Assimilation and Resistance* (Princeton 1998) pp. 117; 119-20. דוגמאות רבות של מצרים שנקראו על שמות אליהם ניתן למצוא בספר השמות של Preisigke, למעלה בהערה 2.

¹¹ ראו אילן, **לקסיקון (2000)** טבלה 2, עמ' 51.

¹² ראו שם, טבלה 1, עמ' 54.

¹³ שם, טבלה 7, עמ' 56. אמנם גם את השם **דוסיתאוס** נשאו 31 איש, אולם אם נוסיף את שש הנשים שנקראו **אלכסנדרה**, נמצא יתרון ברור לשם **אלכסנדר**. ראו אילן, **לקסיקון (2000)**, עמ' 311. מה גם ש**דוסיתאוס** הוא שם יווני מתורגם (נתנאל) ואילו אלכסנדר הוא שם יווני מקורי.

¹⁴ שם, עמ' 288-289.

¹⁵ שם, עמ' 264-265.

¹⁶ שם, עמ' 266-267.

¹⁷ צ'ריקובר, **פפירולוגיה** עמ' 190-191.

העם היהודי לדורותיו. לעומתם השם אלכסנדר נקלט ואומץ ע"י שכבות שונות בעם מבני האצולה שחיו בתחילת התקופה ההלניסטית, דרך בית המלוכה החשמונאית (אלכסנדר ינאי ואשתו המלכה שלומציון אלכסנדרה) ועד השכבות הנמוכות בחברה.¹⁸ ידוע שאנשים רמי מעלה וגם אחרים אימצו שמות נוספים: המלכים אריסטובולוס הראשון והשני, רבי טרפון, פילון האלכסנדרוני, שני המלכים בשם אגריפס (שם לטיני), בריניקה אחותו של אגריפס השני;¹⁹ ואילו אחרים מבני העם פנו אל: תאודוטוס (נתניה), תיאודורוס (מתניה), דוסיתאוס (נתנאל), יוסטוס (צדוק – שם לטיני) ועוד כהנה וכהנה שמות המתועדים במקורות פפירולוגיים, אפיגרפיים וספרותיים. השם אלכסנדר מקובל ונהוג היה בין היהודים גם בתקופת התלמוד.²⁰ מימי הביניים נמצאה בשלב זה דוגמה אחת: רבי אלכסנדר זוסלין הכהן מפרנקפורט. דוגמה אחרת מתחילת העת החדשה הוא רבי אלכסנדר זיסקינד בן משה מהורודנה (רא"ז), אשר חי במהלך המאה השמונה-עשרה.²¹ ואף היום אלכסנדר הנו שם תקני במרבית תפוצותיו של העם היהודי.

מפתה מאוד להניח, כי השם הזה בתקופה המודרנית לא התקבל ישירות מן היהודים שחיו בארץ ישראל, אלא התגלגל אליהם מן השכנים הנוצרים. ואף על פי כן נראה כי שמו של אלכסנדר עדיין היה שמור בתודעה היהודית לאורך תקופת ימי הביניים הארוכה, ואפשר שבשל כך והוא התחדש בקרב היהודים ביתר קלות גם בתקופה המודרנית.²² האם אכן היה קשר בין פעולותיו של אלכסנדר בארץ ישראל לבין המסורת של צירוף שמו לאונומסטיקון היהודי באותה תקופה? נביא להלן סקירה קצרה אודות

¹⁸ ראו מ' קאסוטו זלצמן, "שמות יווניים בישראל" ארץ ישראל ג' (תשי"ד) עמ' 187, ולהלן זלצמן קאסוטו (תשי"ד).

¹⁹ בהמשך לכך ראוי לציין כי בלוח הגנאולוגי של בית החשמונאים השם אלכסנדר הוא הנפוץ מבין השמות הזרים והעבריים שניתנו לבני המשפחה (שלוש פעמים לגברים ושלוש פעמים לנשים), בעוד אריסטובולוס מופיע ארבע פעמים, אנטיגונוס רק פעמיים וגם הורקנוס, שהיה שם פרסי במקורו, אך עבר תהליך של הלניזציה, ראו על כך אילן, לקסיקון, (2000) עמ' 350, גם כן מתועד רק פעמיים. כל זאת בפרק זמן של ששה דורות. ראו מאמרה של ט. אילן "The Greek Names of the Hasmoneans" *JQR* 28 (1987-88), טבלה מס' 1, עמ' 16; וכן ר. חכלילי, "שמות וכינויים אצל יהודים בתקופת הבית השני", ארץ-ישראל י"ז (תשמ"ד) 191.

²⁰ למשל ר' אלכסנדר, אמוראי ארץ ישראל מן המחצית השנייה של המאה השלישית, פעל כנראה בבית המדרש בלוד. ראה אנצ' עב', כרך ג', עמ' 675. יש אמנם הרואים בצורתו זו של השם תעתיק של השם העברי בנימין, אך אין הוכחה ברורה לכך. ראו אילן, לקסיקון (2000), עמ' 259, הערה 1.

²¹ לגבי שני האחרונים ראו האנצ' העב', כרך ג', עמ' 628. סוגיית השימוש בשם אלכסנדר בימי הביניים תיבדק לעומק בשלבו השני של המחקר.

²² ראו קאסוטו זלצמן (תשי"ד) עמ' 187 והערה 17. מעניין להזכיר כאן את הגיבור בספרו של אלבר ממי נציב המלח, (תרגום מצרפתית יוסף לוז, הוצ' ספרייה לעם תל אביב 1987), אלכסנדר מרדכי בן עילוש, עמ' 65-72. אלכסנדר כשם של יהודי שחי בסביבה מוסלמית במאה העשרים. מנין הוא צץ? ברצוננו להודות לד"ר עזר כהנוב, אשר הביא פרט זה לידיעתנו.

הגרסאות השונות המתייחסות לפעילותו של אלכסנדר בארץ הקודש הקשורה ביהודים, פעילות שהתרחשה במהלך שהותו באזור (סוריה, פניקיה, ארץ ישראל, מצרים סוף 333 עד אביב 331 לפנה"ס).

אלכסנדר בארץ ישראל: הביקור בירושלים – היה או לא היה?

חמשת ההיסטוריונים והכותבים האחרים בעולם העתיק אשר חיברו יצירות שעסקו בתולדות אלכסנדר הגדול לא תיעדו את סיפור ביקורו של המלך בירושלים.²³ מאידך, מקורות ספרותיים אחרים שלא עסקו במיוחד באלכסנדר מביאים שלוש גרסאות הדנות במלך וביהודים ואלו הם: יוסף בן מתתיהו, מגילת תענית וכן ספר יוסיפון.²⁴ מקורות אלה מספרים על איבתו של אלכסנדר לשומרונים ויחסו הטוב ליהודים. להלן ניגע בפירוט מה בדברים.

בקדמוניות היהודים²⁵ מספר יוסף בן מתתיהו שסנבלט, מנהיג השומרונים, יוצא לקראת אלכסנדר בשעה שהלה היה צר על העיר הפניקית צור (ינואר-יולי 332 לפנה"ס) עם שמונת אלפים איש. המלך מקבל אותו בסבר פנים יפות ומסכים לבקשתו לבנות מקדש על הר גריזים. לפי גרסה זו, היהודים ובראשם הכהן הגדול ידוע, סירבו לספק לאלכסנדר עזרה צבאית וצורכי מזון בגלל שבועת האמונים למלך הפרסי.²⁶ כתגובה אלכסנדר יצא לירושלים בליווי צבאו כדי להעניש את הסרבנים. היהודים חששו מאוד אך ידוע הכהן הרגיעם וסיפר להם על חלום שחלם. בחלומו נאמר לו שלא יאונה כל רע לעיר ולמקדש. כאשר התקרב אלכסנדר לעיר, יצאו לקראתו הכהן הגדול ונכבדי העם מלווים בהמון רב. כשראה אלכסנדר את הכהן הגדול השתחוה לפניו. פרמניון, שר צבאו של אלכסנדר, הביע תמיהתו על כך שהשליט חולק כבוד כזה לכהן היהודים. המלך הסביר לו, כי ראה איש זה בחלומו עוד במולדתו, מקדוניה, והלה עודד אותו

²³ אלו הם החיבורים אשר שרדו והגיעו לידינו. ראו הערה 8.

²⁴ לדיון מפורט בשתי הגרסאות הראשונות ראו א. צ'ריקובר, **היהודים והיוונים בתקופה ההלניסטית** הוצ' דביר תל-אביב תשכ"ג, עמ' 32-39 וכן הערה 20 בעמ' 332, ולהלן צ'ריקובר (תשכ"ג); י. גוטמן, "אלכסנדר מוקדון בארץ ישראל", **תרביץ** י"א (1939-1940) 271-294, ולהלן גוטמן (1939-1940); א. כשר, "מסעו של אלכסנדר הגדול בארץ-ישראל", **בית מקרא** 20 (תשל"ה), עמ' 187-208, ולהלן כשר (תשל"ה); ד. גולן, "יוסף בן מתתיהו, ביקור אלכסנדר בירושלים וההיסטוריוגרפיה החדשה", בתוך א. רפפורט (עורך), **יוסף בן מתתיהו, ההיסטוריון של ארץ-ישראל בתקופה ההלניסטית והרומית**, הוצ' יד בן צבי ירושלים תשמ"ג, עמ' 29-55, ולהלן גולן (תשמ"ג).

²⁵ יוסף בן מתתיהו, **קדמוניות היהודים**, תרגום א. שליט, הוצ' מוסד ביאליק, ירושלים 1963, ספר XI 313-345.

²⁶ כנראה בעקבות דיכוי המרד נגד ארתחשסתא השלישי אוכוס בשנים 343-344 לפנה"ס. ראו על כך עוד להלן.

והבטיח לו ניצחון על מלך פרס. לאחר מכן עלה אלכסנדר לבית המקדש בירושלים והקריב קרבן לאלוהים לפי הנחיית הכוהן הגדול. השומרונים ניסו לנהוג באותה דרך ולא הצליחו. כמו כן מצוין, כי היהודים הראו לאלכסנדר את ספר דניאל שבו נאמר כי מלך יוון יהרוס את הממלכה הפרסית.²⁷ אלכסנדר ראה בנבואה זו כוונה לעצמו ושמח מאוד. לדעת צ'ריקובר, יש בסיפור זה שיבושים כרונולוגיים שונים ואין זה המקום לדון בהם.²⁸ בסיס היסטורי רחב יותר לדברי יוסף בן מתתיהו מוצאים היסטוריונים אחרים שחקרו את הפרשה.²⁹ חשוב לציין כי אין ענייננו כאן בדיון על תיקון הליקויים בטקסט של יוסף בן מתתיהו, למרות חשיבותם, אלא ברקע לכניסת השם אלכסנדר לאונמסטיקון היהודי. לפיכך נסתפק בציון דעותיהם של החוקרים אשר צוטטו בנידון בהערה 29.

הגרסה במגילת תענית דומה אך בשינוי שמו של הכהן הגדול ומקום הפגישה:³⁰ הכוהן הוא שמעון הצדיק, המקום – אנטיפטריס, אך ביקורו של אלכסנדר במקדש ובירושלים לא מצוין. תמוה הוא שאירוע חשוב מעין זה נעלם מעיני מחבר מגילה זו. השמטה של אירוע כה חשוב אולי יש בה כדי ללמד שתיאור הביקור בירושלים מקורו באגדה היסטורית.³¹

הסיפור בקדמוניות היהודים מייחס לאלכסנדר דברים שאינם הגיוניים לכאורה. המצור על צור היה ממושך מאוד ואלכסנדר לא היה פנוי לסטות מדרכו העיקרית ולבקר בעיר לא חשובה כירושלים. לעומת זאת, אין זה מתקבל על הדעת שמנצח ושליט כאלכסנדר יעבור בארץ ישראל פעמיים (בדרך למצרים וממנה) תוך פרק זמן קצר, מבלי שהיהודים יבואו לפניו להכיר בו כאדונם ולהביע את תמיכתם בו.³²

בגרסה המובאת בספר יוסיפון נכתב כי היהודים החליטו לאמץ את שמו של אלכסנדר וקבעו שכל ילדי הכהנים אשר ייוולדו בשנת ביקורו של המלך בירושלים ייקראו

²⁷ פרק ח', פסוק כ"א.

²⁸ צ'ריקובר (תשכ"ג) עמ' 33–35.

²⁹ ראו גוטמן (1939–1940), עמ' 285–294; כשר (תשל"ה) 188, 208 ולכל אורך המאמר; גולן (תשמ"ג), עמ' 37–38 ולכל אורך המאמר.

³⁰ הוצ' ליכטנשטיין (אבנרי), שנתון HUCA, כרך ח'–ט' (1931–1932), עמ' 340–339. כמו כן ראו גרסה דומה בתלמוד בבלי במסכת יומא, ס"ט.

³¹ כך סבר צ'ריקובר (תשכ"ג), עמ' 35–36. אבל ראו ניתוחו של גולן (תשמ"ג), עמ' 50–51 המקבל את עדותו על יוסף בן מתתיהו בעניין הביקור בירושלים כאמינה.

³² ראו צ'ריקובר (תשכ"ג), עמ' 37–38. מאידך ראו את ניתוחו של כשר (תשל"ה), עמ' 194–196 התומך בגרסת יוסף בן מתתיהו. במקום אחר במאמרו מעריך כשר, כי אנשי אלכסנדר ליקטו מידע על היהודים ותפוצותיהם וייתכן שהמלך בכל זאת מצא שהם עשויים להביא לו תועלת מדינית. ראו שם, עמ' 203 והערה 67.

בשמו.³³ יש להניח, בהסתמך על המנהג של קריאת בנים על שם סביהם, שכך התפשט השם אלכסנדר בקרב היהודים.³⁴

פעולותיו של אלכסנדר למען היהודים ומערכת יחסיו עם השומרונים.

קורטיוס רופוס מספר, שבשעה שעשה אלכסנדר במצרים הגיעה אליו ידיעה שהשומרונים מרדו בו ושרפו חיים את אנדרומאכוס, הנציב המקדוני.³⁵ אלכסנדר מיהר לשומרון. העניש את השומרונים, מינה נציב אחר תחת זה שנהרג ואולי אף יישב מקדונים במקום.³⁶ קיימת גם מסורת הגורסת כי אלכסנדר אף הרחיב את שטחה של ארץ יהודה בצרפו אליה שלוש נפות מארץ שומרון.³⁷

כל המקורות העוסקים בשהייתו של אלכסנדר בארץ ישראל מציינים במפורש את ההתפתחות השלילית ביחסים בין המלך לשומרונים. נראה שאין מנוס מן המסקנה, כי אכן חלה תפנית בקשר שבין שני הצדדים מן השלב ההתחלתי שבו ביקשו השומרונים לסייע למקדונים עם הגיעם לאזור ועד המרידה והריגתו של אנדרומאכוס. האם התדרדרות זו ינקה מיחסו החיובי של המלך ליהודים, וכנראה, דחיית בקשת השומרונים לקבלת זכויות דומות? דבריו של יוסף בן מתתיהו משקפים בבירור את היריבות והשנאה ששררו בין שני העמים, היהודים והשומרונים.³⁸ בן מתתיהו כתב במאה הראשונה לספירה, אך אין ספק שנימת דבריו מבטאת יפה את מצב היחסים בעת התרחשות המאורעות, דהיינו במאה הרביעית לפנה"ס.

כעשר שנים לפני הגעתו של אלכסנדר לאזור, השתתפו היהודים (כנראה תושבי יריחו ואחרים) במרד שפרץ נגד הפרסים במקומות שונים בסוריה ובארץ ישראל (343-344 לפנה"ס). המרד דוכא באכזריות ע"י הפרסים וחלק מיהודי ארץ ישראל אף הוגלה לבבל ולמחוזות רחוקים באימפריה הפרסית.³⁹ מקרה זה יכול אולי לסייע לנו להבין את יחסם האוהד של היהודים כלפי אלכסנדר, ויחד עם זאת גם את הסירוב להפר את

³³ ראו ד' פלוטר, **ספר יוסיפון**, הוצ' מוסד ביאליק, ירושלים 1978, כרך א', פרק י', פסוק 40.
³⁴ לנוהג זה המכונה ponymy ראו 235-36 (1957) *IEJ* 7; B. Mazar, "The Tobiads", אילן, לקסיקון (2000) עמ' 32. אמנם הדוגמאות שאילן מציינת דנות במשפחות ידועות ומיוחדות, אך יש להניח שכלל האוכלוסייה ולא רק בני הכוהנים, ככתוב אצל **יוסיפון**, נהגה כך בעקבותיהם.

³⁵ ספר IV פרק 8 סעיפים 10-11.

³⁶ ראו צ'ריקובר (תשכ"ג), עמ' 83; כשר (תשל"ה) 204-205. שני החוקרים מטילים ספק בכך שאלכסנדר עצמו או פרדיקס, אחד המצביאים שלו, הענישו את השומרונים.

³⁷ ראו גולן (תשמ"ג), עמ' 51-52 והתיעוד בהערה 41.

³⁸ **קדמוניות היהודים** ספר XI סעיפים 340-341.

³⁹ ראו כשר (תשל"ה), עמ' 202 והתיעוד בהערה 66; ח' אשל וח' משגב, "תעודה מן המאה הרביעית לפנה"ס מכתף יריחו", **תרביץ** נ"ו (תשמ"ז), עמ' 16-17.

בריתם המחודשת עם הפרסים מחשש לנקמה; שהרי באותה עת גורל ההתמודדות בין המקדונים לפרסים עדיין מוטל היה על כף המאזניים. אין ספק שהיהודים גילו כאן משנה זהירות. גם אלכסנדר לא חשב להם זאת לעוון, וראיה לכך, הוא לא הענישם על מריים. תחת זאת התפתחה ידידות רבה בין המלך לנתיניו החדשים. זאת ועוד, ניתן להניח בוודאות שהיהודים שמחו לאידם של השומרונים וניסו להציג את עצמם בפני אלכסנדר כעם השומר לו אמונים. אף ייתכן מאוד שהיהודים סייעו למקדונים בדיכוי המרד של השומרונים.⁴⁰

בגרסאות של יוסף בן מתתיהו, במגילת תענית וכן בספר יוסיפון, מצוינים היחסים הטובים שהתפתחו בין אלכסנדר לבין היהודים. עוד מסופר שהמלך העניק זכויות מיוחדות ליהודים ולא רק לאלה החיים בארץ יהודה ובירושלים אלא גם ליהודים בבבל ובמד.י.⁴¹ היחס הטוב כלפיהם התבטא בהיתר לחיות על פי חוקי אבותיהם ושחרור ממסים בשנת שמיטה.⁴² ידוע כי אלכסנדר התייחס בסובלנות רבה אל העמים שנכנעו לו.⁴³ נראה שליהודים נטה חסד רב, אולי בהשפעת התנאים המיוחדים של הארץ ומעמדה האסטרטגי, אף על פי שלכאורה מדובר היה בעם קטן וחסר תועלת בעיניו של אלכסנדר.

⁴⁰ ראו כשר (תשלי"ה) 206.

⁴¹ אם פגישה בין אלכסנדר ליהודים אכן התקיימה, זה היה אך טבעי שהם ניסו לסגור על אחיהם בבבל ולבקש עבורם את מה שהמלך כבר העניק להם עצמם. מעצם העלאת בקשה כזו המתייחסת למחוזות שעדיין לא באו תחת מרותו של אלכסנדר, משתמעת הבעת ביטחון של היהודים בניצחונם של המלך בעתיד. ראו כשר (תשלי"ה) עמ' 202-203.

⁴² יוסף בן מתתיהו, **קדמוניות היהודים** ספר XI סעיף 338. ראו גם הערה 37 למעלה.

⁴³ לדוגמא נביא את יחסו של אלכסנדר למצרים. ראו

W.W. Tarn, **Alexander the Great** (Oxford 1948, ;paperback ed. Chicago 1981)

vol.1 p.44

וכן לתושבי בבל, שם עמ' 51-52. ובנוסף צ'ריקובר (תשכ"ג) הערה 29 עמ' 333; גוטמן (1940-1939) עמ' 293.